

**Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola
Oktatástörténet Program**

Nagy Adrienn

**A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete
Magyarországon (1867-1945)**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető
Ambrus Attiláné Prof. Dr. Kéri Katalin
egyetemi tanár

Pécs
2015

I. Kutatás tárgya és célja

Az értekezés célja a neveléstörténet kutatói által szinte alig vizsgált magyarországi felső kereskedelmi iskolák és tanulók sorsának bemutatása 1867 és 1945 között, különös tekintettel a képzés megszervezésének indulását jelentő dualizmus időszakára. Mind a dualizmus, mind a két világháború közötti időszak középfokú oktatásügye a tudományterület kutatói által kedvelt, így részben ennek is köszönhetően viszonylag jól feltárt korszaknak tekinthető. Azonban a kor szakoktatásának története az elmúlt évtizedekben – néhány összefoglaló jellegű, elsősorban ipari és mezőgazdasági szakképzést bemutató munkától és egy tanulói rekrutációs vizsgálattól eltekintve – kevésbé került a kutatások fókuszába.

E kevésbé ismert középfokú felső kereskedelmi iskolatípus a vizsgált korszakunkban nem elhanyagolható létszámú diákságot bocsátott ki falai közül. Az értekezés a felső kereskedelmi iskolában végzett, még ma is élő generációk tagjai által csak „kereskedelminek” nevezett iskolatípus létrejöttének és diákságának, valamint kitekintés erejéig tanárai sorsának történeti bemutatására vállalkozott. Így e munka egyik célja, hogy rávilágítsa a figyelmet arra, hogy a XIX-XX. század fordulóján az érettségiző tanulóknak több mint 40%-át adó felső kereskedelmi iskolatípus bár népszerűségét tekintve a klasszikus gimnáziumoktól messze elmaradt, azonban a korabeli iskolai piacon betöltött szerepét illetően, „több” volt pusztán egy kereskedelmi szakiskolánál. A felső kereskedelmi iskolatípust egyrészt középiskolaként – mely alatt az érettségit adó iskolákat értjük –, másrészt elvégzése után a munkaerőpiacra közvetlen kilépést biztosító, szakmát adó szakiskolaként vizsgáltuk, tehát arra voltunk kíváncsiak, hogy valóban az elnevezésében is szereplő kereskedelmi pályára készített-e fel.

1. A kutatás során egyrészt arra kerestük a választ, hogy a felső kereskedelmi iskolák milyen jelentőséggel bírtak a XIX-XX. századi középfokú(középszintű) iskolai piacon, mennyiben feleltek meg a kereskedelmi szakmák képviselői (kamarák, vállalatok) által megfogalmazott igényeknek, valamint az oktatáspolitikai részéről kitűzött céloknak?

2. Másrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy a középfokú kereskedelmi iskolák milyen szerepet töltek be a szakképzésben. Azaz kezdetben (1872) az úri középosztályba való előjogok tekintetében az érettségivel egyenértékű záróbizonyítványt, majd (1895) már elnevezésében is (kereskedelmi) érettségit adó iskolatípus valóban a középfokú ipari és mezőgazdasági iskolákhoz hasonló szakiskola volt-e?

3. A XX. század elején kapuikat megnyitó középfokú kereskedelmi leányiskolák milyen alternatívát kínáltak (szakképzettség, munkaerőpiacon való elhelyezkedés, továbbtanulás) az eleminél magasabb, középfokú leányiskolák (polgári iskolák, felső(bb) leányiskolák és gimnáziumok) mellett?

4. A fenti kérdések mellett a vizsgálatunk tárgyát képezte annak feltérképezése is, hogy a korabeli társadalom mely rétegei küldték gyermekeiket felső kereskedelmi iskolába, illetve az ott megszerzett kereskedelmi végzettséggel, érettségivel – ez utóbbi a továbbtanulás szempontjából nem volt egyenértékű a klasszikus gimnáziumi érettségivel – a végzettek milyen eséllyel, és mely szakmákban tudtak elhelyezkedni, azaz milyen értékkel bírt ez a végzettség a vizsgált korszak munkaerőpiacán. Vajon a felső kereskedelmi iskola – mint a dualizmus idején újonnan megnyíló középfokú iskolatípus – milyen szerepet játszott a korabeli társadalmi mobilitási folyamatokban, illetve az elitképzésben (ha ez utóbbi felé

egyáltalán vezetett út ebből az iskolatípusból), vagy Karády Viktor megfogalmazása szerint ez az iskolatípus is a polgári iskolákhoz hasonlóan „*tipikus zsákutcát jelentett-e?*”¹

E kérdés megvizsgálásának szükségességét az indokolja, hogy úgy véljük, ahhoz, hogy egy iskolatípus valós funkciójáról, működési eredményességéről, illetve az oktatási intézményeket ért hatásmechanizmusokról minél átfogóbb képet kapjunk, elengedhetetlen annak közönségét (az iskolát látogató tanulókat), valamint az általa adott végzettség hasznosításának lehetőségeit a vizsgálat során figyelembe venni, így egyúttal jelezvén az iskolatípus társadalomra gyakorolt hatását is.

II. Az értekezés szerkezeti felépítése

1. Az értekezés első része az európai kitekintés során a magyarországi intézményes kereskedelmi szakoktatás kiépülésére (szakoktatási rendszerünkre, kereskedelmi iskoláink tananyagának tartalmára, iskoláink elnevezésére...stb.) is hatást gyakorló elsősorban német (Ausztria, Poroszország, majd Németország, Svájc) és francia nyelvű (Franciaország, Svájc, Belgium), valamint a dél-európai és a skandináv országok középfokú kereskedelmi iskoláit mutatja be a teljesség igénye nélkül. Így e résznek nem volt célja az európai szakoktatás minden ágazatának, de magának a kereskedelmi képzésnek sem a teljes körű, minden részletre kiterjedő bemutatása és elemzése (ugyanis ez utóbbi igényelné az országok oktatási rendszerének és azon belül szakképzési struktúrájának átfogó vizsgálatát, mely túlfeszítette volna a kereteinket), azonban ezt az európai áttekintést szükségesnek véltük ahhoz, hogy képet kaphassunk arról, vajon a középfokú magyar kereskedelmi szakoktatás hol helyezkedett el a nemzetközi szinten, azaz összehasonlítva néhány nyugati országgal milyen színvonalat képviselt a szakiskolai képzésben (képzés szerkezetét, végzettséget, iskolák számát tekintve)?

2. Az európai áttekintést követően a XVIII. század második és a XIX. század első felében kibontakozó hazai intézményes szakoktatásról – különös tekintettel a kereskedelmi iskolákra – kívánunk átfogó képet adni, azt vizsgálva, vajon milyen út vezetett az intézményes keretek megszervezéséig.

3. A dualizmus kori, majd a két világháború közötti középfokú kereskedelmi szakoktatás részletes tárgyalása során fontosnak tartottuk részletesen kitérni arra, hogy az államhatalom által hozott törvények, rendeletek valamint maga az oktatáspolitikai légkör miként befolyásolták (segítették, vagy hátráltatták) a hazai felső kereskedelmi iskolák működését. Áttekintettük a korszak oktatásügyének szempontjából jeles politikusoknak az iskolatípus működése, esetleges átalakítása kapcsán megfogalmazott véleményeit és vitáit, valamint kíváncsiak voltunk arra, hogy a kereskedelmi iskolai tanárok miként láttak az iskolatípus és saját maguk helyzetét, vajon javaslataik, ha eltértek, akkor mennyiben az oktatáspolitikai céljaitól. Az iskolatípus korabeli működésének sokat vitatott kérdése volt a kereskedelmi szaktanárok képzése, mely körüli anomáliák szoros összefüggésben voltak a korszak középiskolai tanárképzésének, azon belül is a természettudományos tárgyakat oktató tanárok képzésének hiányosságaival.

4. Mivel egy adott középiskola-típus iskolai piacon elfoglalt helyét, szerepét és végzettsége értékét befolyásolta az általa biztosított továbblépési (esetlegesen társadalmi mobilitás)

¹ KARÁDY Viktor (2012): A diplomás értelmiség népi rekrutációjának alakulása 1945 előtt és után. In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 128.

lehetőség – itt megjegyezendő, hogy a felső kereskedelmi iskolának közvetlenül a munkaerőpiacra való felkészítés volt az elsődleges célja –, így fontosnak tartottuk megvizsgálni az iskolatípus által a továbbtanulást illetően leginkább preferált kereskedelmi főiskolák, akadémiák létrejöttének körülményeit és működésüket az első világháború előtt.

5. E két fenti áttekintést követően a korabeli társadalmi viszonyok vázlatos ismertetése után az országos és egyéb statisztikák segítségével megvizsgáltuk a felső kereskedelmi iskolák tanulóinak társadalmi összetételét (tanulók létszáma, felekezeti megoszlása, szülő, gyám foglalkozása) egyrészt országos viszonylatban, majd a fővárosi iskolák vonatkozásában. A rendelkezésünkre álló elsődleges források segítségével bepillantást kívánunk adni a felső kereskedelmi iskolák tanulóinak pályaválasztási stratégiáiba, mindezzel választ adva a fent megfogalmazott kérdésekre.

6. Végül egy külön fejezetet szántunk a dualizmus kori középfokú női kereskedelmi szakoktatásnak – melynek megszervezésére a XIX. század végén került sor –, ennek szükségességét egyrészt abban látjuk, hogy az oly kedvelt és sokak által vizsgált, így napjainkra viszonylag jól feltárt dualizmus kori intézményes leányoktatással foglalkozó munkák – eltekintve például Müller Ildikó az alap- és középfokú leányoktatás történetét bemutató tanulmányától² és egyéb írásaitól – többsége a női szakoktatásra egy-egy mondatnál többet nem szán, így gyakran említést sem tesznek az 1909-től érettségit adó és ha korlátozottan is, de a leánygimnáziumok mellett a felsőfokú tanulmányokra is lehetőséget kínáló női felső kereskedelmi iskolákról, valamint a korszakban csekély arányban munkába álló nők munkaerő-piaci elhelyezkedését leginkább lehetővé tevő kereskedelmi tanfolyamokról. Itt azonban fontos megemlíteni, hogy az elmúlt évtizedekben a női szakoktatás története nem csak a hazai, hanem a külföldi kutatók körében sem került a vizsgálatok fókuszába. Ugyanis ahogy a hazai, úgy a nemzetközi nőtörténeti munkák is elsősorban a felsőbb társadalmi rétegek leányainak nevelésére és intézményes oktatására helyezik a hangsúlyt, így szinte alig tudunk meg valamit a hagyományos női szerepekhez illeszkedő, a társadalom által elfogadott foglalkozásokkal szemben a munkaerőpiacra való tényleges kilépést sok esetben jóval inkább segítő női szakoktatásról.

III. Forrástani alapok és módszerek

A kutatásunk során elsődleges és másodlagos forrásokat egyaránt használtunk. Az elsődleges források egy részét három (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, Rijekai Állami Levéltár) levéltár témánkat érintő iratanyagának feldolgozása jelentette. A Budapesti Fővárosi Levéltár őrzi az általunk feldolgozott 14³-ből 12 fiú és női budapesti felső kereskedelmi iskola anyakönyvét. Az egyes iskolák anyakönyvei közül a jelen kutatás során csak öt tanévet (1896/97, 1910/11, 1920/21, 1930/31, 1940/41, illetve néhány kérdés megválaszolásához egyes intézmények esetén további tanév is felvételre került)

² MÜLLER Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic Itur Ad Astra*, XII. évf. 3. sz. 131-204.

³ Felső kereskedelmi iskolák: Budapesti Kereskedelmi Akadémia, I.; II.; VI.; VII.; VIII.; IX. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskolák, VII. kerületi állami fiú felső kereskedelmi iskola, Budapesti Kereskedelmi Akadémia Női Felső Kereskedelmi Iskolája, Katolikus Tisztviselőnők és a Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének az Angolkisasszonyok budapesti intézetével kapcsolatos női felső kereskedelmi iskolája, I. kerületi községi Szent Gellért Női Felső Kereskedelmi Iskola, II. kerületi Árpádházi Boldog Margit Női Felső Kereskedelmi Iskola, VIII. kerületi Székesfővárosi Községi Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola, VIII. majd IX. kerületi Teleki Blanka Községi Női Felső Kereskedelmi Iskola.

dolgoztunk fel. Összességében az iskolai értesítői adatokkal való kiegészítés után 12 887 fiú és 5140 leány tanulót vizsgáltunk. Az adatfelvétel alkalmával a felekezeti hovatartozásra és szülő foglalkozására koncentráltunk. Nem képezte a vizsgálat tárgyát a tanulók tantárgyankénti tanulmányi eredménye, csakúgy, mint a családnevek jellege sem.

Kutatásunkat nehezítette, hogy egyrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dualizmus kori iratanyagának jelentős része megsemmisült, másrészt a kereskedelmi iskolák iratai (Magyar Nemzeti Levéltár: fondfőcsoport K – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár: K503 Kereskedelmi Iskolák) ugyan évenkénti bontásban, csomókba rendezve, azonban rendkívül vegyesen érhetőek el. A kereskedelmi iskolákra vonatkozóan 1916 és 1944 közötti 149 csomónyi vegyes iratanyagot (felső kereskedelmi iskolák általános, vegyes ügyeinek iratai, iskolákat érintő szervezeti szabályzatok, felső kereskedelmi iskolák rendtartásai, Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács határozatai, Magyar Királyi Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet iratai, Felső Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének kérelmei, Budapest Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság jelentései, kereskedelmi főiskolák) tekintettük át és dolgoztuk fel. Rijekai Állami Levéltár iratanyagából csak a fiú felső kereskedelmi iskola és a kiviteli akadémia anyagának egy kisebb szeletét vizsgáltuk.

Az elsődleges forrásaink fontos részét jelentették az Országos Pedagógiai Könyvtárban összegyűjtött és őrzött iskolai értesítők, melyek segítségünkre voltak a hiányzó adatok esetén, valamint teljes képet adtak az iskolákba beiratkozott tanulói létszámokról évfolyamonként, valamint ezek adatai alapján készítettünk a tanulók tanulmányi eredményeiről egy áttekintő statisztikát. Az adatok feldolgozása során segítséget jelentett, hogy a dualizmus időszakának iskolai értesítőiben (1869 után) a felekezeti hovatartozásra és a nyelvi viszonyokra vonatkozó adatok igazodtak a népszámlálási kategóriákhoz, majd 1879/78-tól a szülők foglalkozási hovatartozását (polgári állását) is összesítették. Az iskolai értesítők mellett, elsősorban azok ünnepi kiadványai szolgáltak elsődleges forrásbázisként az egyes iskolák tanulóinak pályaválasztási vizsgálatához. A legnagyobb kihívást az adatok egységesítése jelentette, ugyanis azokat az egyes kiadványok, statisztikák, értesítők gyakran eltérő módon tüntették fel. Amíg a kereskedelmi akadémia, a II. és VIII. kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola esetében pontosan jegyezték fel a foglalkozást és annak helyét, addig az I.; VI.; VII. és IX. kerületi intézményeknél már sok esetben csak annyi szerepel, hogy magántisztviselői, köztisztviselői, ipari, kereskedelmi vagy éppen értelmiségi pályán helyezkedett el a végzett tanuló (nincs pontos hely és foglalkozás).

Szintén egyfajta nehézséget jelentett a részletes, szerteágazó foglalkozási adatsor esetén azok kategorizálása, egységesítése a többivel való összehasonlíthatóságot szem előtt tartva. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy például 1890 előtt a nagy- és középbirtokosok, valamint az ipar nagy- és kisvállalkozói, az ipar és a kereskedelem alkalmazottai az önállóak csoportjában együtt szerepeltek csakúgy, mint az értelmiség és a magántisztviselők egyes csoportjai, míg 1890 után differenciáltabb ágazatonkénti bontásban, majd 1908-tól sor került már a magántisztviselők ágazati bontására is. Ennek során a korabeli statisztikákban is szereplő besorolást figyelembe véve, elsősorban ágazati besorolásra törekedtünk (ipar, kereskedelem, biztosításügy, pénzügy, közszolgálat, posta, vasút...stb.), de a hierarchikus felosztás sem hagyjuk figyelmen kívül (önálló nagykereskedő, nagyiparos, banktulajdonos, gyáros azaz nagytulajdonos és egyéb önállóak) elsősorban a tisztviselők (mely egy igen vegyes kategóriát jelentett, de nem sorolván ide a munkásokat cselédeket, altisztteket, napszámosokat) miatt.⁴ A felső kereskedelmi iskola végzett tanulói által előszeretettel választott tisztviselői pályák kiemelt szerepe révén, a köz- és magántisztviselőket külön is

⁴ A társadalmi állás, illetve foglalkozásra használt kategóriák táblázatos összegzését lásd MAZSU János (2012): *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez 1825-1914*. Gondolat, Budapest. 43-44.

igyekezetünk vizsgálni, illetve az önállóak mellett a vezető beosztást betöltők számarányának alakulására is figyelmet fordítottunk.

A végzetek foglalkozása mellett a felekezeti hovatartozást csak csekély arányban tüntették fel a kiadványok, így erről csak minden tanév anyakönyvi összevetése után lehetett volna pontos információval szolgálni, melyre jelen kutatás nem vállalkozott. Mindemellett figyelembe kellett venni, hogy például egy iskola 25 éves működése után megjelent ünnepi kiadványában összegyűjtött foglalkozási adatsorról van-e szó, amely az összesítéskor jobb esetben a tényleges aktuális munkakört jelzi, vagy az egyes tanévek értesítőiben az aktuális tanévben érettségizettek által óhajtott pályaválasztásról, amely már kétséges, hogy hosszabb távon ténylegesen meg is valósult-e.

A dualizmus időszakára vonatkozóan a vidéki felső kereskedelmi iskolák közül a kolozsvári (643 fő), a fiumei (337 fő) és a miskolci (899 fő), míg a fővárosi iskolák közül a Budapesti Kereskedelmi Akadémia (3376 fő), a II. (930 fő) és a VIII. (642 fő) kerületi községi fiú felső kereskedelmi iskola esetében rendelkezünk névsoros adatokkal. A két háború közötti időszakot illetően az I., II., VII., VIII. kerületi fiúiskolák esetében névsoros (2183 fő), míg a IX. és VI. kerületi intézményeknél csak összesített adatok állnak rendelkezésünkre (481 fő), hasonlóan a női felső kereskedelmi iskolákhoz (969 fő). Adatainkhoz további kiegészítésül szolgált a Magyar Statisztikai Évkönyv és Budapest Székesfőváros Közigazgatási és Statisztikai Évkönyve.

1. Kutatás során alkalmazott módszerek

A kutatásunk alapját a történettudomány és a neveléstörténet döntően hagyományos módszerei jelentették, tehát a közvetlen megfigyelésre alapozó induktív stratégiával szemben, deduktív, analitikus jellegű kutatást végeztünk. Első lépésként egyrészt áttekintettük a vizsgált korszak társadalom- és gazdaságtörténetére, illetve oktatáspolitikájára vonatkozó másodlagos szakirodalmakat, majd ez utóbbiak esetében már témánkra a felső kereskedelmi iskolatípusra koncentráltunk. Ez az időszak tovább árnyalta a kutatásunk kezdetén megfogalmazott kérdéseinket. A másodlagos források egy részének megismerését követően az elsődleges források kerültek kutatásunk fókuszába, melyeknek összegyűjtése és forráskritikai elemzése különösen fontos volt, így ez egy hosszabb folyamatot vett igénybe. Az elemzésünk során munkák első felében a leíró (szakoktatásunk történetének kezdetei XVIII-XIX. században), az értelmező (törvények, rendeletek az adott politikai, társadalmi közegben való értelmezése), valamint az összehasonlító stratégiát (felső kereskedelmi iskolák Magyarországon és a nyugat-európai országokban, a fiúk és a lányok iskolaválasztási stratégiái a kereskedelmi iskolákban) választottuk, törekedve az ok-okozati összefüggések feltárására.⁵ A kereskedelmi iskolai tanulók társadalmi háttérének, iskolaválasztási stratégiájának feltérképezése kapcsán, illetve az európai országok kereskedelmi iskoláinak összehasonlítása során egy aszimmetrikus jellegű, leíró összehasonlítást végeztünk és elsősorban – amint azt Tomka Béla megfogalmazza a történeti összehasonlítások módszertana kapcsán – csak komparatív referenciapontokat kívántuk megjelölni, így egy analitikus összehasonlításra jelen munka keretei között nem került sor.⁶

⁵ „A leírás és elemzés aránya lehet különböző és változó, de pusztán az egyik vagy másik nem hoz létre történetírói művet. A miért kérdésre adott történetész értelmezés nem szoríthatja háttérbe a mikor és hogyan történetírói beszédmódjait. Ez nemcsak az események kronologikus rendjének rekonstrukciójára, hanem a rekonstruált tények társadalomtörténeti elbeszélésbe rendezésére is vonatkozik.” Kövér György – GYÁNI GÁBOR (2001): *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris, Budapest. 26.

⁶ TOMKA Béla (2005): Az összehasonlító módszer a történetírásban: Eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, XX. évf. 1-2. sz. 250.

A felső kereskedelmi iskolatípus társadalmi és oktatáspolitikai megítélését befolyásoló tényezők, történések bemutatása során elsősorban a kronologikus rendezési elvet követtük. Azonban a diakronikus mellett, igyekeztünk a szinkronisztikus⁷ megközelítést is szem előtt tartani, így néhány problémátörténeti csomópontra is kiterjesztettük kutatásunkat, ennek során egyrészt vizsgáltuk a dualizmus időszakában – némi európai kitekintéssel – a nők intézményes kereskedelmi oktatásba való részvételének lehetőségeit, valamint társadalmi háttérüket és pályaválasztási stratégiájukat összehasonlítva a férfiakéval, másrészt a komplexitás jegyében hasonló elvek mentén az iskolatípus tanárainak helyzetét is szemügyre vettük.

Az értekezés második részében a tanulók társadalmi háttérének és pályaválasztásának feltárásához összegyűjtött és adatbázisba rendezett adatok (fővárosi iskolák esetében, forrásai: iskolai értesítők, anyakönyvek, statisztikai évkönyvek) statisztikai elemzése során a kvantitatív kutatás módszereit is bevontuk a vizsgálatunkba. Habár statisztikai elemzésünk egyik alapja az általunk kiválasztott tanévekben az iskolákba beiratkozott, illetve végzett tanulókra vonatkozó adatokból készült adattár, melyet különböző, számunkra fontosnak ítélt szempontok (ide tartozott a felekezeti, a szülő, gyám foglalkozása és az iskola után választott pálya) szerint vizsgáltunk, azonban hangsúlyozandó, hogy módszerünk nem felel meg a prozopográfiai módszer által támasztott minden tudományos feltételnek. Ugyanis e módszer során a teljességre kell törekedni, azaz a vizsgált csoportra vonatkozó és hozzáférhető minden adatot össze kell gyűjteni (pl. esetünkben a tanulók tantárgyi bontásban való tanulmányi eredményességét igazoló adatok, osztályzatok elérhetőek az anyakönyvekből, de nem kerültek felvételre), azonban erre nem vállalkoztunk, mivel elsősorban magára a felső kereskedelmi iskolatípus létrejöttére és működésére koncentráltunk, és csak másodsorban vizsgáltuk diákságát, annak is főként társadalmi összetételét. Statisztikai eredményeink ebből adódóan iránymutatóak, nagy valószínűséggel néhol nem pontosak, további adatfelvételt és kiegészítéseket, valamint a későbbiekben egyéb módszerek bevonását és alaposabb elemzéseket igényelnek.

A fentiekben jelzett felhasznált források és módszerek mellett fontosnak tartjuk az értekezésben gyakran használt fogalmak pontosítását, tisztázását vagy legalábbis a fogalmak körüli viták jelzését. A leggyakrabban előforduló kifejezések a felsőbb kereskedelmi iskola, kereskedelmi akadémia, közép vagy éppen felső kereskedelmi iskola, melyek mind a középfokú kereskedelmi iskolát jelölik. Az iskolatípus elnevezése az annak mintájául szolgáló német (lipcsei) Höhere Handelsschule iskola elnevezéséből származtatható, melynek tanításterve az első iskola alapjául is szolgált, azonban az első hazai iskola elnevezését tekintve a mintát még a prágai Prager Handelsakademie iskola/akadémia jelentette. Így az első középfokú kereskedelmi iskola a Pesti Kereskedelmi Akadémia elnevezést, illetve címet viselte, míg a későbbiekben kapuikat megnyitó iskolák közül egyesek az akadémia, míg mások a felsőbb kereskedelmi elnevezést vették fel. A kiegyezést követően Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872-ben kiadta a kereskedelmi iskolák első hivatalos szervezeti szabályzatát, melyben életre hívta a közép kereskedelmi, valamint a felsőbb kereskedelmi iskolákat, ez utóbbiak, mint a későbbiekben létrehozandó „felsőbb” tanulmányokat lehetővé tevő intézmények lettek volna. A közép, felső, felsőbb igen vegyes, a korszak embere számára is olykor követhetetlen névhasználatot az 1895-ös rendelet (44.001) kívánta rendezni, amely a közép helyett egységesen a felső kereskedelmi elnevezést vezette be és csak azoknak az iskoláknak engedélyezte az akadémiai cím megtartását, melyek főiskolai tagozatot is indítottak.

⁷ KÉRI Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 27.

A fiúiskolák névhasználatánál már csak a leányiskoláké volt bonyolultabb, ugyanis meg kell különböztetnünk az első hallásra nem sokban eltérő 1909-től létrejött a fiúkéhoz hasonló három évfolyamos érettségit adó női felső kereskedelmi iskolákat, és az 1916-tól a leányiskolai reform révén a felső leányiskolák felső három évfolyamán kereskedelmi tagozattal rendelkező felső kereskedelmi leányiskolákat. E két iskola ugyan azonos végzettséget adott, de tantervében különbözött, így nem tette lehetővé az átjárhatóságot (csak szigorú különbozoti vizsga letétele után) a női kereskedelmi iskolákba.

Szintén fontos kérdés a középiskola fogalma, amely alatt érettségit adó, az egyetemekre, főiskolákra való továbblépést lehetővé tevő iskolatípust értünk, így a felső kereskedelmi iskolát szakiskolai jellege ellenére, egyúttal középiskolák közé is sorolhatnánk, hiszen a felső kereskedelmi iskola érettségit adott és ha a reáliskolákhoz hasonlóan korlátozottan is, de a felsőfokú továbbtanulást lehetővé tette. Azonban a polgári korszak „szakirodalma,” törvényi és egyéb rendelkezése a középszintet – melyet az alsófok és az egyetemi oktatás közé helyezett – élesen elválasztotta a középfokú, de nem középszintű polgári iskolától és minden típusú szakiskolától.⁸ Mindehhez hozzájárul az is, hogy az Entwurf által szabályozott két iskolatípus jellegében a XIX. század második felétől a középfokú oktatásban a polgári korszakban igazán jelentős (eltekintve 1924., 1934. évi tv.) változás nem történt.⁹ Ám a felső kereskedelmi iskolai érettségi „léte”, olykor igényli/igényelné, hogy amikor középiskolákról, érettségizettekről beszélünk, tisztázzuk, mely iskolatípusok tanulói tartoznak az adott körbe, kiket értünk érettségizettek alatt (csak a gimnáziumi, reáliskolai érettségivel rendelkezőket, vagy mindenkit, aki érettségit szerzett), főleg ha országos számokról beszélünk, ennek hiányával a másodlagos szakirodalmak áttekintése során több ízben is szembesültünk. Egyúttal adódhat a kérdés, ha általában a középiskolai végzettséggel rendelkezőkről beszélünk a korszakban, minden esetben helyes-e figyelmen kívül hagyni a kereskedelmiben érettségit szeretteket?

A fenti bevezető sorokban említésre került az elitképzés, az iskolai „elit” fogalma is, azonban hangsúlyozzuk, hogy a munkák során nem tekintjük a felső kereskedelmi iskolákat „elit” középiskoláknak, pusztán azt vizsgáltuk forrásaink adta lehetőségek tükrében, hogy az itt megszerzett végzettség, tudás révén a végzetek beléptek-e és ha igen, milyen arányban például a gazdasági, vagy éppen a tudáselitbe (magas gazdasági pozíció betöltői, illetve tanár...stb.). A társadalomkutatók gyakran megkülönböztetik a politikai, a kormányzó, a gazdasági, a katonai, az egyházi és a tudáselitet. A XX-XXI. században a társadalom struktúrájának vizsgálatakor – amint arra Gyáni Gábor is rávilágít – az elit fogalmát egyre inkább a társadalmi hierarchia csúcsán lévők kategóriájaként értelmezik.¹⁰ A történeti elitkutatókat végző társadalomtörténészek tudáselitnek tekintik „(...) a szélesebb értelemben felfogott – tehát nemcsak ismeretek, hanem legitimációk és a világképek – termelésében, kezelésében, elosztásában, ellenőrzésében, továbbadásában szerepet játszó intézmények, szervezetek formálisan meghatározható felső pozícióit elfoglaló személyek csoportját (egyetemi tanárok,, akadémikusok, a kulturális, tudományos, művészeti intézmények társaságok, egyesületek vezetőit, országos lapok főszerkesztőit, az állami kulturális és tudományos irányítás személyiségeit).”¹¹

⁸ MÉSZÁROS István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája 996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁹ KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor (2011): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Elit és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok*. L'Hartmann, Budapest. 85.

¹⁰ GYÁNI Gábor (2007): A felső 4000. A társadalmi hierarchia csúcsán. *Rubicon*, 4-5. sz. 22-25.

¹¹ KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor (2011): A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerinti dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács I.

Megemlítenő az iskolai piac fogalma, mely munkákban – amint több kontextusban Karády Viktor is megfogalmazza – egyrészt az iskolai keresletre, mint intellektuális befektetés vállalására (tandíj, mint korlát), másrészt a kínálat biztosította választásra, elsősorban az iskolai szintre (elemi, polgári, érettségit és továbblépését jelentő) és az azokkal kapcsolatos elvárásokra (iskolák nyújtotta jogosítvány, társadalmi mobilitás), majd a típusra (pl. ha érettségit adó, akkor gimnázium, reáliskola, felső kereskedelmi) utal.¹²

IV. Eredmények összegzése

Munkánk kezdetén arra kerestük a választ, hogy a felső kereskedelmi iskolák milyen jelentőséggel bírtak a XIX-XX. századi középfokú iskolai piacon, milyen szerepet töltek be a szakképzésben, egyúttal mennyiben feleltek meg a kereskedelmi szakmák képviselői (kamarák, vállalatok, kisebb cégek) által megfogalmazott igényeknek, valamint az oktatáspolitikai részéről kitűzött céloknak?

Bár a középfokú kereskedelmi szakoktatásunk nyugati alapokkal indult, azonban a XIX–XX. század fordulójára már egyre inkább átalakult, amíg a nyugati szakoktatás intézményeiben elsősorban a szakképzés került előtérbe, addig a hazai iskolák egyre inkább az általános műveltségre helyezve a hangsúlyt, középiskolai funkciót töltek be. Mindehhez nagyban hozzájárult az, hogy amíg az európai iskolák többségét a hazainál is nagyobb arányban a gazdasági érdekeltségek alapították és tartották fenn, addig Magyarországon a XX. század elejétől az állam az ellenőrzésen túl a fenntartásban is egyre nagyobb szerepet vállalt. Így ugyan a szakképzésre koncentrálnak európai országok többségével szemben egy egységes struktúra mentén szerveződött a hazai kereskedelmi szakoktatás, de a nyugati államok kereskedelmi szakiskoláink kettős tagozódása nálunk nem alakult ki, pontosabban az alsófokú tanoncoktatás Magyarországon a középfokú képzéstől elválva külön szerveződött.

1. A közép (majd felső) kereskedelmi iskolatípus létrejötte Magyarországon

A német és cseh kereskedelmi akadémia mintájára létrejött első hazai középfokú kereskedelmi iskola a Pesti Kereskedelmi Akadémia létrehozását a gazdasági igények, azaz az eleminél magasabb fokú szakképzéssel rendelkező munkaerő iránti kereslet hívta életre, valamint a kialakulóban lévő „modern” városi polgárság gazdaságban igen aktív és egyre vagyonosabb rétegébe tartozó nagykereskedők, akik fiaik társadalomban betöltött státuszának („úri” középosztályba való belépését) megfelelő biztosítása érdekében szorgalmazták és egyúttal anyagilag is támogatták létrehozását. Így már az első középfokú kereskedelmi iskola alapítása körül zajló viták során is érezhető, hogy ugyan kezdetben az iskola célja a jól képzett kereskedők képzése, ám emellett az úri középosztályba belépőt jelentő általános műveltség is fontos szempont volt a fenntartók számára.

A hazai közép, majd felső kereskedelmi iskolák 1883-as a köztisztviselőkről szóló minősítési törvénnyel (1883. évi. I. tv.) váltak bizonyos értelemben „középiskolává,” azzal, hogy a törvény a kereskedelmi iskolát végzett tanulóknak a középiskolát végzettekkel megegyező jogokat biztosított. A felső kereskedelmi iskolák népszerűségüket egyrészt annak köszönhették, hogy a többi középiskolához képest itt a tanulók egy évvel hamarabb

Gábor (szerk.): *Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok.* L'Hartmann, Budapest. 119.

¹² KARÁDY Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945).* Replika, Budapest. 10.

szerezhettek érettségit – habár ez az érettségi a továbbtanulás tekintetében korlátozott lehetőségeket biztosított, mivel eleinte csak a kereskedelmi főiskolák felé nyitott utat – másrészt annak, hogy az érettségivel együtt járó társadalmi kiváltságok – az úri középosztályba való belépés lehetősége – szinte azonosak voltak az egyéb középiskolák elvégzésekor szerzettekkel. Szintén nem elhanyagolható tényező, hogy ez az érettségi nem csak társadalmi felemelkedést, hanem a kor munkaerőpiacán is viszonylag könnyű elhelyezkedési lehetőségeket és egyben jó megélhetést is biztosított fiatalok számára. Az iskolatípus népszerűségének egy másik oka részben abban keresendő, hogy a polgári iskolák sem a fiúknak, sem a lányoknak nem nyújtották az általuk hangoztatott és a tőlük elvárt gyakorlati képzést, vagy legalábbis a munkaerőpiacon való elhelyezkedést segítő végzettséget. Bár számos polgári iskola indított felső osztályaiban kereskedelmi és egyéb szaktanfolyamot, sőt akár egy évvel megemelve tanulmányi idejét középfokú kereskedelmi végzettséget is adott, azonban ezen intézmények színvonala messze elmaradt az önálló kereskedelmi iskolákétól, így nem meglepő, hogy többségük hamar megszűnt az érdeklődés hiánya miatt. A tanulói létszámokat is figyelembe véve a felső kereskedelmi iskolák a hazai középfokú iskolai piacon jelentős szerepet töltek be, habár népszerűségük elmaradt a klasszikus gimnáziumokétól. A kereskedelmi iskoláknak az általános műveltséget adó középiskolákhoz való folyamatos közeledése és egyúttal az eleméleti, valamint a gyakorlati kereskedelmi szakoktatás biztosításának kettősége rendkívül megnehezítette az iskolatípusnak már a vizsgált korszak iskolai piacán való elfogadtatását és elhelyezését egyaránt, melyet az sem könnyített meg, hogy a nyugat-európai országok hasonló iskoláinak végzettségével, illetve tananyagának tartalmával való összehasonlítása alapján sokkal inkább volt sorolandó már a XIX. században is a középiskolák, mint a szakiskolák közé, miközben tudvalevő, hogy a hazai rendelkezések, törvények értelmében szakiskolának tekintendő.

2. Felső kereskedelmi iskolák az oktatáspolitikai és munkaerőpiac képviselőinek keresztműzében

A felső kereskedelmi iskolák működését mind a dualizmus, mind a két háború közötti időszakban az oktatáspolitikai (VKM) és a kereskedelmi szakmák képviselőinek folyamatos vitája kísérte végig. Ez utóbbi körök az iskolatípus tényleges gyakorlatias voltát hiányolták, gyakran támadván az iskolákat azzal, hogy kevés, a gyakorlati kereskedelemhez szükséges ismeretet adnak tanulóiknak, míg az oktatáspolitikai részéről a kereskedelmi szakoktatás képviselői azt hangsúlyozták, hogy az iskolatípusnak nem is célja, hogy kész kereskedőket neveljen, hanem – a korabeli politika szellemiségének megfelelően – egy széles általános műveltséggel és a munkaerőpiac számos területén hasznosítható gazdasági alapismeretekkel rendelkező fiatalokat kívánnak az iskolák falai közül kibocsátani, mindeközben arra hívva fel a figyelmet, hogy amíg az ipari iskola fő tananyagának alapját az „anyag” és a „gép”, a mezőgazdasági iskolának a „természet” és a „termelés”, addig a felső kereskedelmi iskola az „értékesítést” és az „üzemvezetést” tanítja, melyek egyúttal az előbbi két és egyéb szektorokban egyaránt hasznosíthatóak. Az egyes szakmák érdekvédelmi képviselői (testületek, kamarák) is úgy ítélték meg, hogy a kereskedelmi iskolák nem a kereskedelmi pályára készítik fel, a képzés hiányosságainak egyik tényezőjeként a tanárok szakmai és olykor pedagógiai felkészületlenségét említették, melynek háttérében részben a szaktanárképzés körüli anomáliák húzódtak (e problémakör a későbbiekben további részletesebb kutatásokat igényel).

Bár a szakképzést illetően a felső kereskedelmi iskoláknak valóban számos hiányossága (felszerelés, szaktanárok felkészültsége, gyakorlat biztosítása) adódott, és csak

részben sikerült megfelelniük a kezdetben (1870-es és 80-as években) megfogalmazott céloknak (kereskedők képzése, majd később nyelveket beszélő gazdasági területeken jártas hivatalnokok), azonban az iskolatípusnak a korabeli középfokú szakképzésben (még ha ez elsősorban inkább jelentette hivatalnokok, mint kereskedők képzését) betöltött meghatározó szerepe vitathatatlan (a középfokú felső ipar- és mezőgazdasági iskolák száma és látogatottsága messze elmaradt a felső kereskedelmi iskolákétól). A tanulók szakismeretének hiányosságairól panaszkodtak a pénzügyi és egyéb vállalatok, ám ezzel együtt pótolhatóknak ítélték azt, és láthattuk szívesen alkalmazták az iskolatípusban végzeteket.

3. A felső kereskedelmi iskolák rendeleti és törvényi szabályozása, valamint helye a vizsgált korszak középfokú iskolai piacán

Az egyes szervezeti szabályzatok és tanítástervek újra és újra kísérletet tettek arra, hogy elhelyezzék az iskolatípust a korabeli iskolai piacon hangsúlyozva a többi szakiskoláktól való eltérő szerepét. Az első 1872-es szervezet még szakiskolának minősítette a közép kereskedelmi iskolákat, következőképpen fogalmazva mindezt meg: „*A kereskedelmi iskola szakiskolák lévén, azoknak az általános műveltségre felkészítő intézetektől elkülönítve kell állnia.*”¹³ Az 1884-es szervezet szintén szakiskolának deklarálta az iskolatípust, ám ekkor már az általános műveltséget adó tárgyakat a szakismeretek fölé helyezte, ezen az 1895-ös rendelet sem változtatott, sőt e szervezet szerint az iskola fő célkitűzése a kereskedelmi pályára való felkészítés, miközben ugyanekkor Wlassics Gyula maga úgy nyilatkozott, hogy a felső kereskedelmi iskola nem kizárólagosan szakiskola, „*hanem a középosztály megfelelő elemeinek nemzeti szellemtől áthatott műveltséget is nyújt*”¹⁴

Az 1920-as és 1927-es szervezet már az iskola céljának a tanulók kereskedelmi szakképzettséget kívánó közgazdasági pályákra való felkészítését hangsúlyozta, míg az 1930-as rendelkezés – ugyan csak a tanítóképzőbe való továbbtanulás kapcsán „*a felső kereskedelmi iskola érettségi bizonyítványa – tekintettel az iskolafajnak kifejezetten szakiskolai jellegére – a tanítóképzőintézetekbe való felvételt illetőleg semmilyen előnyt nem nyújt.*” – újfent szakiskolaként definiálta, még végül csak 1938-as törvénnyel vált elnevezésében is középiskolává.¹⁵ Az 1930-as évek közepén a kereskedelmi szakoktatás jeles képviselői azt hangsúlyozták, hogy tényleges szakképzésnek csak alsó és felsőfokon van létjogosultsága, középfokon az emberré és polgárrá nevelés a legfőbb feladata. Bár az iskolatípus nevében egészen 1938-ig megtartotta a kereskedelmi jelzőt, azonban már a XIX. század végén is sokkal inkább készített fel tisztviselői, hivatali állásokra, mint gyakorlati, üzleti kereskedői pályára.

Az iskolatípus körüli viták másik sarkalatos kérdése a felső kereskedelmi iskolai tanulóknak a többi középiskolához képest mindkét korszakban lényegesen gyengébb tanulmányi eredménye, mely kétségtelenül nem magyarázható önmagában a kellően képzett szaktanérők hiányával, hanem sokkal inkább a kereskedelmi iskola már említett kettős szerepével lehetett összefüggésben. Bár 1920-ban oly sokak által megfogalmazott igények mentén négy évfolyamossá alakították a felső kereskedelmi iskolákat, ám a plusz évfolyam nem változtatott tanuló túlterheltségén.

¹³ VINCZE Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Studium, Budapest. 359.

¹⁴ VINCZE, 1935. 360.

¹⁵ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. 8. MNL OL VKM K503 – 1920 – 51. cs. – 18. t. – 99775. a. – 826. ikt.; Felső kereskedelmi iskolák rendtartása, 67.500/1927 VKM rendelete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 5. MNL OL VKM K503 – 1927 – 109. cs. – 3. t. – 38597. a.

A felső kereskedelmi iskoláknak a korabeli középfokú oktatásban elfoglalt helyét, szerepét és presztízst szintén meghatározta, hogy 1938-ig nem törvényi, hanem csak rendeleti úton szabályozta az állam. Ugyan a felső kereskedelmi iskolák szakminisztériumok felügyelete alól már 1872-től a VKM hatáskörébe kerültek, de meghagyták a szakminisztériumok véleményezési és az iskolákban zajló szakmai munka ellenőrzésében való további részvételi lehetőségét. Szintén jelzésértékű, hogy a közvetlen felügyeletét eleinte a népiskolái tanfelügyelők hatáskörébe helyezték és csak hosszas harcok után 1895-ben szervezték meg a harmadik tanügyigazgatási szervként a felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságát. Mazsu János szóhasználataival élve, ahogy az általa említett népiskolai rendszer egyes elemei „*átlógtak a középfokú képzés szervezeti szintjeire,*” úgy a felső kereskedelmi és ipariskolák, azaz a középfokú szakképzés szintjei egyre kevésbé illeszkedtek a népoktatási törvényben megfogalmazott „*kijelölt körbe.*”¹⁶

Az állami művelődéspolitikai a kereskedelmi szakma és szaktanárok által megfogalmazott kéréseket, igényeket az esetek többségben figyelmen kívül hagyta és mindvégig igen mostohán bánt ezzel az iskolatípussal, annak ellenére, hogy amint már említettük az állami tantervpolitikának köszönhetően mozgástere folyamatosan bővült (gimnáziumhoz, reáliskolához való igazodás, érettségi) és nőtt az iskolatípus presztízse. A felső kereskedelmi iskolák tanterveinek általános műveltségű tárgyakra való koncentrálásával és egyszersmind a kereskedelmi iskolatípus szakjellegének fokozásával a cél nem más volt, mint az iskolatípusnak a középiskolai hálózatba való beillesztése, ezzel egyúttal növelve a nem felekezeti középfokú iskolák számát és mindeközben nem hagyván figyelmen kívül a valláserkölcsi alapokon nyugvó magyar nemzeti kultúra megteremtésére törekvő oktatáspolitikai célkitűzéseinek megvalósítását sem, mely az 1930-as évek végétől még inkább a magyarságtudat ébrentartását szolgálta. Egyúttal az első világháború után megváltozott politikai légkört jelzi, hogy amíg a háború előtt a felső kereskedelmi iskolában folyó munkát az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács VKM által jóváhagyott küldöttei ellenőrizték, addig a 1920-as évek közepétől a VKM szakfelügyelőkre bízta az iskolák rendszeres ellenőrzését, majd 1935-ben az egységes tanügyigazgatás a szakoktatás eddigi önálló igazgatási szerveit is magába olvasztotta. A felső kereskedelmi iskolák szakiskolai és „középiskolai” jellegének kettőssége komoly kihívás elé állította ezt az iskolatípust, azonban a vizsgált korszakunk középfokú szakoktatásában – amint a klasszikus középiskolák között a gimnázium – mindvégig domináns szerepet töltött be.

4. A női felső kereskedelmi iskolák a középfokú leányiskolák sorában

Kutatásunk során a fiúiskolák mellett a lányok számára is érettségit adó női felső kereskedelmi iskolák működésére is kitekintettünk, arra keresve a választ, hogy a XX. század elején kapukat megnyitó középfokú kereskedelmi leányiskolák milyen alternatívát kínáltak az eleminél magasabb, középfokú/szintű leányiskolák (polgári iskola, felső(bb) leányiskolák és gimnáziumok) sorában?

Bár középfokú női kereskedelmi iskolák és tanulói létszáma a két háború között is messze elmaradt a fiú felső kereskedelmi iskoláktól, azonban létrehozásuk az 1900-as évek elején az intézményes leányoktatásunk történetének fontos, de legalábbis említésre méltó állomása volt. A női felső kereskedelmi iskola a lányok számára egy addig még nem elérhető középfokú továbbtanulási lehetőséget kínált az eleminél magasabb, de középiskolai végzettséget nem adó polgári iskola, valamint a gimnáziumok és felsőbb leányiskolák mellett. Ráadásul ez utóbbi iskolával szemben különbözőzeti vizsgák letétele nélkül (kereskedelmi)

¹⁶ MAZSU, 2012. 24.

érettségit, és ha korlátozottan is, de akár főiskolai, majd később közgazdaságtudományi karra való továbbtanulást is lehetővé tette, bár nem ez volt az iskolatípus elsődleges célja. A vizsgált korszakunk statisztikái szerint a többségében középfokon leányaikat taníttató értelmiségi, köztisztviselői családok mindvégig a gimnáziumokat részesítették előnyben, azonban 1920-as évek közepétől arányaiban a női felső kereskedelmi iskola tanulói létszám gyorsabban nőtt, mint a többi középiskoláé. Ez, illetve a tanítónőképzők kereskedelminél ugyan jóval magasabb, azonban stagnáló, majd az 1930-as évektől csökkenő létszáma jelzi, hogy a két háború között a fiúk mellett a lányok körében is egyre nagyobb népszerűségnek örvendett a felső kereskedelmi iskolatípus.

5. A felső kereskedelmi iskolák tanulóinak társadalmi összetétele és pályaválasztása

A fenti kérdések mellett a vizsgálatunk tárgyát képezte annak feltérképezése is, hogy a korabeli társadalom mely rétegei küldték gyermekeiket felső kereskedelmi iskolába, illetve az ott megszerzett kereskedelmi végzettséggel, érettségivel – ez utóbbi a továbbtanulás szempontjából nem volt egyenértékű a klasszikus gimnáziumi érettségivel – a végzettek milyen eséllyel és mely szakmákban tudtak elhelyezkedni, azaz milyen értékkel bírt ez a végzettség a vizsgált korszak munkaerőpiacán.

A felső kereskedelmi iskolák fiú és leány tanulóinak társadalmi hátterét és előképzettségét vizsgálva megállapítható, hogy a dualizmus időszakában többségében (60%) a polgári iskolát végzett izraelita felekezetű, önálló kereskedő és iparos (50%), valamint keresztény értelmiségi (20%) és birtokos, őstermelő (14%) családok küldték fiaikat kereskedelmi iskolába. A XIX-XX. század fordulóján a fővárosban működő hat fiú felső kereskedelmi iskola tanulóinak felekezeti összetételét vizsgálva elmondható, hogy legtöbben – az országos kereskedelmi iskolai 50%-os átlagot is meghaladva –, átlag 66% az izraelita felekezethez tartozott, a három magánfenntartású intézményben a zsidó diákok aránya 80% körül volt. A tanulók szüleinek társadalmi hátterét tekintve többségük (40.5%) az országos arányoknak megfelelően az önálló iparos, kereskedő, illetve 23.5%-ban köz- és magántisztviselő, valamint 9%-ban az értelmiségi családból származott.

A két világháború között a felső kereskedelmi iskolai diákság társadalmi összetétele átalakult. A trianoni béke, majd a numerus clausus és a felvételi vizsga bevezetését követően a zsidó tanulók számának folyamatos csökkenése (32%-ról 16%-ra), míg a katolikusok növekedése (50%-ról 63%-ra) figyelhető meg. A tanulók szüleinek foglalkozási megoszlását tekintve az 1920-as években az iparos, kereskedő (önálló 18%) többségében (29%) alkalmazotti, segédszemélyzet és az értelmiségi réteg (17%) küldte gyermekét kereskedelmi iskolába. Az 1930-as évektől kezdve jelentősen csökkent az önálló és az értelmiségi réteg (ez utóbbi 17%-ról 1935/36-ra 3%-ra), míg a köz- és magántisztviselők aránya háromszorosára növekedett (9%-ról 1935/36-ra 30%-ra), illetve az „alsó” társadalmi foglalkozásokat (segédszemélyzet, altiszt...stb.) betöltők aránya 1931-ben átlag 28%, 1942-ben 37% körül alakult. A zsidó diákok csökkenésével (1915/16-ban 47%, 1918/19-ben 44%, 1919/20-ban 41%, 1920/21-ben 37%, 1927/28 23%, 1929/30-ban 21%, 1938/39-ben 16%) és a keresztények, elsősorban a katolikusok növekedésével (a korabeli politika által a keresztény középosztály középfokú iskolák felé való irányítása) némileg átalakult tanulók szüleinek foglalkozási megoszlása, hasonló tendencia figyelhető meg a fővárosi iskolák esetében is.

A lányok és a fiúk a középiskolák esetében már jól ismert eltérő iskolaválasztási stratégiája a felső kereskedelmi iskolatípusnál is megfigyelhető mind a dualizmus, mind a két háború közötti időszakot figyelembe véve. A felső kereskedelmi iskolákat a lányok kevésbé részesítették előnyben, mint a fiúk, ennek hátterében részben az állhat, hogy a leány tanulókat elsősorban az értelmiségi, valamint köz- és magántisztviselő keresztény felekezetű szülők

igyekeztek középiskolába küldeni, melyek közül a gimnáziumot preferálták. Míg a leányaik taníttatására szintén gondot fordító, a középiskolákban országos arányukhoz képest magukat nagyobb létszámban képviseltető izraelita felekezet – az általa követett racionális iskolaválasztási stratégia mentén – leány gyermekét elsősorban polgáriba és csak másodsorban gimnáziumba, majd felső kereskedelmibe küldte. Bár a két háború között a női felső kereskedelmi iskolák népszerűsége továbbra sem érte el a gimnáziumokét, azonban a továbbtanulni vágyó lányok közül is egyre többen választották ezt az iskolatípust.

A lányok szüleinek foglalkozási megoszlását vizsgálva megfigyelhető, hogy ahogy a fiúknál csökkent az önálló iparos, kereskedő szülők aránya a korábbi majd 50%-ról 30%-a, úgy a lányok esetében az értelmiségiek aránya a korábbi 33%-ról 12%-ra, míg növekedett a köz- és magántisztviselőké 26%-ról átlag 33%-ra. Az iskolatípus számos hiányossága ellenére a rendelkezésünkre álló adatok fényében megállapítható, hogy a XIX. század közepétől a felső kereskedelmi iskola az alsóbb társadalmi rétegeknek egy olyan újszerű mobilitási csatornát jelentett a gimnáziumok és a reáliskolák mellett, mely nem csak a továbbtanulást és az érettségi által bizonyos hivatalok betöltését biztosította, hanem szakmát, azaz képzettséget is adott, még ha ennek alaposágát vitatták is a korszakban. Azonban egyrészt a mobilitás mértéke, azaz hogy ténylegesen milyen arányban is beszélhetünk mobilitásról és mennyiben reprodukcióról¹⁷ – a felső kereskedelmi iskola inkább újratermelte a szülők végzettségét, vagy magasabb végzettséget adott – vita tárgyát képezheti, ennek megválaszolása további kutatásokat igényel, mely során a statisztikák mellett – a források adta lehetőségek tükrében – az egyes tanulók életpályájának elemzése adhatja meg a választ, de legalábbis árnyalhatja azt. Például tekinthető-e, ha igen milyen mértékű mobilitásnak, ha egy önálló nagykereskedő vagy egy kisebb cégtulajdonos fia által a pénzügyi szektorban betöltött magasabb tisztviselői pozíció? Tehát ha magasabb „végzettséget” is szerzett az illető, mint az édesapja, lépett-e feljebb a társadalmi hierarchiában. Ez utóbbi a felső kereskedelmi iskolák tanulóit megvizsgálva nem feltétlenül teljesül.

A dualizmus idején a kereskedelmi iskolákba jelentős arányban beiratkozott önálló izraelita iparos és kereskedő, valamint a keresztény felekezetű értelmiségi és alkalmazotti állásokat betöltő apák fiainak többsége az iskola befejezése után nem lépett önálló kereskedői pályára (akik mégis ezt választották, azok döntően a családi üzletet vitték tovább), hanem (magán)tisztviselőként helyezkedett el. A dualizmus időszakában vidéki iskolákban a tanulók átlag 23%-a, míg a négy fővárosi intézményben 29%-a pénzügyi tisztviselői állásokat töltött be, azaz a felső kereskedelmi iskolák képezték a bankok és egyéb pénzügyi szakembereit. A legnagyobb különbség az önálló pályára lépők között volt, amíg a vidéki tanulók esetében átlag 5%, addig a fővárosiaknál ez az arány 18%, tehát a fővárosi iskolák végzett tanulóinak nagyobb esélyük volt arra, hogy önállósodjanak, illetve magasabb pozíciót töltsenek be. Az átlagtól magasabb pozíciók tekintetében a Budapesti Kereskedelmi Akadémia a korszakban mindvégig kiemelkedett a többi kereskedelmi iskola közül, hiszen amíg az országos statisztikák szerint a felső kereskedelmi végzett magasabb presztízsű pénzügyi tisztviselői pályára lépők aránya 25%, addig az akadémia tanulói között átlag 40%. A munkaerő-piaci versenyben a befejezett kereskedelmi végzettséggel rendelkezők nagy eséllyel kaptak előbb állást, mint az értelmiség-tisztviselő (főleg gazdasági jellegű közép- és kistisztviselői) pályákra törekvő közép- és polgári iskola 4. vagy 6. osztályát végzettek.

¹⁷ SASFI Csaba (2014): Reprodukció és mobilitás. A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban. *Korall*, XV. évf. 56. sz. 96-117.

A pályaválasztás tekintetében a két háború közötti időszak (gazdasági, hatalmi viszonyokban bekövetkező már említett változások eredményeképpen) némi változást hozott, mivel a pénzügyi pálya (bankár, banktisztviselő) mellett egyre többen választották a magán mellett a köztisztviselői állásokat, valamint a dualizmus időszakához képest jóval többen folytatták tanulmányaikat felsőfokon (elsősorban a fővárosban ahol arányuk 10% felett, míg vidéken 5% alatt volt).

A fiúk mellett azok a lányok, akik sikeresen befejezték a felső kereskedelmi iskolát és szándékukban állt kilépni a munkaerőpiacra, jó eséllyel tudtak elhelyezkedni. A vizsgált három iskola esetében mindössze a tanulók 6%-a kívánt otthon maradni, így a polgári iskolát és egyéb középiskolát végzeteknél nagyobb arányban vállaltak munkát, és e tendencia a két háború között is folytatódott (1938-ban már 65% döntött a munka mellett). A dualizmus idején a lányok többsége a kereskedelemben (üzletekben), illetve pénzügyi szektorban, biztosítónál kapott állást. A két háború között az igen kevés adat ellenére is annyi megállapítható, hogy a fiú tanulóktól eltérő társadalmi háttérű lányok már kevésbé a kereskedelmi üzletekben, hanem sokkal inkább a fiúkhoz hasonlóan a tisztviselő pályákon helyezkedtek el, ugyan egy részük otthon maradt, azonban a munkaerőpiacra kilépők a kereskedelmi iskola elvégzése után – ha nem is azonnal, mint a fiúk de –, valószínűleg rövid idő alatt találtak állást. Tehát a fiú és a női felső kereskedelmi iskolák tanulói nagy valószínűséggel a tisztviselői, főként magántisztviselői (a lányok esetében a 1930-as évektől egyre nagyobb arányban köztisztviselői) állásokat töltötték be.

6. Vezetett-e út a felső kereskedelmi iskolákból a gazdasági elitbe?

Végül arra is kíváncsiak voltunk, hogy a középfokú kereskedelmi iskolák milyen szerepet tölthettek be az elitképzésben, vagy Karády Viktor megfogalmazása szerint a polgári iskolákhoz hasonló „*tipikus zsákutcát jelentettek-e.*”

Az iskolatípus vizsgált korszakunk során mindvégig (1938-ig) viselte elnevezésében a kereskedelmi jelzöt, azonban szemben a felső ipariskolával és a felső mezőgazdasági iskolával, sokkal inkább volt középiskola (gimnázium, reálgimnázium, reáliskola), mint szakiskola. Jelzi mindezt az is, hogy ha nem is oly mértékben, mint a gimnáziumokból, de a felső kereskedelmiből is vezetett út – még ha csekélyebb arányban is (1861 és 1890 között született, vezető pozíciót betöltők átlag 9%, a pénzügyi szektorban átlag 17.5%) – a gazdasági elitbe mind a dualizmus, mind a két háború közötti időszakban. A sokat említett pénzügyi szektor mellett megemlíthető a gyáripar, melynek vezetői pozícióiban is egyre nagyobb arányban voltak jelen a kereskedelmi iskolai érettségivel rendelkezők. Bár a gazdasági elit jeles alakjai – Weiss Manfréd, Lánczy Leó, Hatvany Deutsch Sándor, Mauthner Henrik, Zwack Samu, Légrády Károly, Hornyánszky Ernő, Wolfner Lajos, Krausz Simon és sokan mások – közül nem kevesen koptatták valamely középfokú kereskedelmi iskola/akadémia padjait, azonban arányukat tekintve a felső kereskedelmi nem volt elitképző iskolatípus, de a továbbtanulást is biztosító végzettsége jóval több lehetőséget kínált, mint a „zsákutcás” polgári iskola. Azonban a kereskedelmi iskolák mind a klasszikus középiskolákkal (értelmiségi pálya), mind a polgári iskolákkal szemben más kvalifikációt adtak, azaz más funkciót töltöttek be, ezáltal más életpályákra is készítettek fel. A klasszikus gimnáziumok (reáliskolák) korszakunkban mindvégig megőrizték az egyetemi továbbtanulásra felkészítő elitiskolák privilegizált státuszát.

Összességében elmondható, hogy már a XIX-XX. század fordulóján is az érettségizetteknek több mint 40%-át, majd a két háború között átlag 30%-át adó felső kereskedelmi iskola újabb mobilitási lehetőséget kínálva, meghatározó szerepet töltött be vizsgált korszakunk középfokú(szintű) iskolai piacán. Jól ismert, hogy a középiskolásoknak közel fele már a századfordulón is továbbtanult, így valójában az érettségit adó iskolák közül, azok befejezését követően közvetlenül a kereskedelmi érettségivel rendelkező tanulók léptek ki a munkaerőpiacra. A fentiekben összegzett eredményeink alapján úgy véljük, hogy felső kereskedelmi iskolák nem elhanyagolható szerepet töltöttek be a hazai modern polgári társadalom átalakulásában (átrétegződésében), egyúttal a középiskolai oktatás funkcióváltásában, megadván a mobilitási lehetőséget a klasszikus középiskolákba belépni nem tudó vagy nem szándékozó, egyrészt kevésbé tehetséges réteg, másrészt a modern alkalmazotti csoportok számára, így egyúttal „új,” a gimnáziumokban csekélyebb arányba lépő társadalmi elemek tanulhattak – a polgárinál magasabb – középfokú oktatásban. E megállapítások fényében úgy gondoljuk, hogy egyes középiskolai vizsgáldások esetében nem szerencsés a fiú, de még a női felső kereskedelmi iskolákat sem figyelmen kívül hagyni, valamint a korszak törvényi, egyéb rendeleti szabályozása és statisztikai besorolása alapján pusztán egy szakiskolának tekinteni. Jelen munka a középfokú (szak)oktatás és egyúttal az intézményes leányoktatás történetéhez kívánt újabb, eddig még kevésbé ismert adalékokkal hozzájárulni, felhívva a figyelmet arra, hogy érdemes a hazai középiskolai piac nyújtotta mobilitási lehetőségeket a klasszikus gimnáziumok mellett egy tágabb kontextusban, illetve szélesebb perspektívában vizsgálni.

V. A kutatás további lehetőségei, irányai

Mivel a jelen kutatás nagy időintervallumot ölel fel, a hangsúlyt a dualizmus időszakára helyezve, így a továbbiakban szükséges lenne a két világháború között működő felső kereskedelmi iskolákat érintő törvényhozói döntések alaposabb elemzése, részletesebben kitérve a Felső Kereskedelmi Iskolák Kir. Főigazgatóságának a kereskedelmi szakoktatásban betöltött szerepére és működésére, ez utóbbi kérdéskör egy jelenleg zajló kutatás részét képezi. Szintén további átfogó vizsgálatot igényel egyrészt a középfokú kereskedelmi szaktanárképzés – melynek igen összetett problémaköre befolyásolta a felső kereskedelmi iskolák középfokú iskolai piacon betöltött helyét és szerepét –, másrészt a tanárképző hallgatóinak sorsa, tanári pályájuk alakulása. Érdemes lenne azon fővárosi iskolák rekrutációs vizsgálatának elvégzése, melyek esetében a későbbi foglalkozásra vonatkozóan részletes adatokkal rendelkezünk. Ez utóbbi egyúttal a tanulók életútelemezését képező prozopográfiai vizsgálat részét is képezhetné, kiegészítve az egyes tanulók kereskedelmi iskolai éveire való visszaemlékezésével (pl. Centropa adatbázisa alapján, mely közel 1300 életútinterjú tartalmaz, a Budapest Főváros Levéltárában, illetve a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Kereskedelmi Adattárában őrzött naplók, visszaemlékezések). Érdekes adalékokkal szolgálna a pedagógiai sajtó egyes folyóiratainak (pl. *Kereskedelmi Szakoktatás* összehasonlítása a kereskedelmi és ipari kamarák, egyesületek, társaságok által megjelentetett kiadványaival) tartalomelemzés módszerével történő vizsgálata, mely jól láttatná a VKM és a magánszektor elképzeléseit a kereskedelmi, gazdasági képzésről. Az elkövetkező időszak feladatai között említendő a kereskedelmi iskolák a középfokú ipari és egyéb szakiskolák átfogó összehasonlító vizsgálata is.

Tézisekben hivatkozott szakirodalmak

- A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. 8. MNL OL VKM K503 – 1920 – 51. cs. – 18. t. – 99775. a. – 826. ikt.; Felső kereskedelmi iskolák rendtartása, 67.500/1927 VKM rendelete. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 5. MNL OL VKM K503 – 1927 – 109. cs. – 3. t. – 38597. a.
- GYÁNI Gábor (2007): A felső 4000. A társadalmi hierarchia csúcsán. *Rubicon*, 4-5. sz. 22-25.
- KARÁDY Viktor (2012): A diplomás értelmiség népi rekrutációjának alakulása 1945 előtt és után. In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 122-136.
- KARÁDY Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*. Replika, Budapest.
- KÉRI Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor (2011): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok*. L'Hartmann, Budapest. 75-98.
- KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor (2011): A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerinti dualizmuskori Magyarországon. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok*. L'Hartmann, Budapest. 99-198.
- KÖVÉR György – GYÁNI Gábor (2001): *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris, Budapest.
- MAZSU János (2012): *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez 1825-1914*. Gondolat, Budapest.
- MÉSZÁROS István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája 996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÜLLER Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic Itur Ad Astra*, XII. évf. 3. sz. 131-204.
- SASFI Csaba (2014): Reprodukció és mobilitás. A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban. *Korall*, XV. évf. 56. sz. 96-117.
- TOMKA Béla (2005): Az összehasonlító módszer a történetírásban: Eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, XX. évf. 1-2. sz. 243-258.
- VINCZE Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Studium, Budapest.

Doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó önálló szerzői publikációk és tudományos előadások¹⁸

Folyóiratban megjelent tanulmányok

- Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia. A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése. *Korall*, 2014. XV. évf. 56. sz. 118-145.
- Kereskedelmi szakoktatás Fiumében a 19-20. század fordulóján. *Köztes-Európa*, 2014. VI. évf. 1. sz. 47-54.
- Női felső kereskedelmi iskolák a dualizmus kori Magyarországon. *Neveléstörténet*, 2011. VIII. évf. 1-2. sz. 100-116.
- Felsőbb leányiskolák, mint érettségít adó középfokú szakiskolák a XX. század elején. *Képzés és Gyakorlat*, 2011. IX. évf. 1-2. sz. 7-20.
- Commercial Schools in Hungary in the Age of Dualism (1867-1918). *Practice and Theory in Systems of Education*, 2010, Vol. 5, No. 3: pp. 289-296.

Kötetben megjelent tanulmányok

- Kereskedelmi szaktanárképzés egyetemi rangra emelése az 1920-as években
In: Koós Ildikó – Molnár Béla (szerk.): A Tanítóképzés múltja, jelene III. Nyugatmagyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 2014. 213-224.
- Középfokú kereskedelmi leányiskolák a két világháború között
In: Torgyik Judit (szerk.): Sokszínű pedagógiai kultúra. International Research Institute s.r.o. Komárno, 2014. 26-32.
- Női kereskedelmi szakoktatás Franciaországban a XIX-XX. században
In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): Nyitottság és elkötelezettség. Tanulmánykötet Bárdossy Ildikó 60. születésnapjára. PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs. 2013. 63-72.
- Kereskedelmi szaktanárképzés Magyarországon a 19-20. század fordulóján
In: Karlovitz János Tibor – Torgyik Judit (szerk. 2013): Vzdělávanie výskum a metodológia. Oktatás, kutatás és módszertan. International Research Institute s.r.o., Association of Educational Sciences, Komárno, 2013. 48-57.
- Mezőgazdasági és háztartási leányiskolák Magyarországon.
In: Benedek Dániel – Vadász Viola (szerk.): Perspektívák a neveléstudományban. Válogatás a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola kutatóinak írásaiból 2011. PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola és Virágmandula Kft., Pécs, 2012. 160-176.
- Női kereskedelmi szakoktatás kezdetei Magyarországon.
In: Kéri Katalin (szerk.): Társadalmi nem és oktatás. Konferenciakötet. PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2011.
MEK:<http://mek.oszk.hu/09600/09689/>
- Secondary Agricultural Vocational Training in Hungary in the 19th and 20th Centuries.

¹⁸ A szerző teljes publikációs jegyzéke a Magyar Tudományos Művek Tárában megtekinthető: <https://vm.mtmt.hu/www/index.php#>

In: Claudia Gerdenitsch – Johanna Hopfner (Hrsg./eds.): Erziehung und Bildung in ländlichen Regionen - Rural Education, Lang, Peter Verlag, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2011. 129-141.

A kereskedelmi akadémiák helye a dualizmus kori iskolai piacon.

In: Hajdicsné Dr. Varga Katalin (szerk.): Célok és módszerek a tudásalapú társadalom nevelési intézményeiben. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, 2010. 258-267.

Középfokú mezőgazdasági iskolák a XIX. – XX. századi Magyarországon.

In: Nagy Adrienn – Takács Zsuzsanna (szerk.): Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve 2010. PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Pécs, 2010. 139-160.

Kereskedelmi iskolák megszervezése a dualizmus kori Magyarországon.

In: Andl Helga – Takács Zsuzsanna (szerk.): Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve 2009. PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2009. 265-285.

A szerző témában elhangzott hazai és nemzetközi tudományos előadásai

Enseignement professionnel secondaire de l'économie en Hongrie (Secondary economic vocational education in Hungary)

(International Standing Conference for the History of Education 36, Education, War and Peace, War and Vocational and Technical Education, Institute of Education, University of London, London, 23-26 July, 2014)

A budapesti felső kereskedelmi iskolák tanulójának pályaválasztása a dualizmus kori Magyarországon

(Elitek – nevelés és iskolázás, 18-20. századi esetek és összefüggések. Nevelés- és Művelődéstörténeti konferencia. Miskolci Egyetem BTK Tanárképző Intézetének és a Magyar Pedagógiai Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tagozatának tudományos rendezvénye, Miskolc, 2014. március 28.)

Középfokú leányiskolák a két világháború között

(Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia, Vzdelávacia, výskumná a metodická konferencia, International Research Institute, Nové Zámky, Slovakia, 2014. január 9-11.)

Kereskedelmi szaktanárképzés egyetemi rangra emelése az 1920-as években

(„Velünk Élő Tudomány” A Tanítóképzés múltja, jelene III. Neveléstörténeti-tanítóképzési Konferencia, Nyugat-Magyarországi Egyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Kar Tanítóképző Intézete, Szombathely, 2013. november 7.)

A fiemei kereskedelmi iskolák és tanulójuk sorsa a 19-20. század fordulóján

(VII. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. Nemzetközi tudományos konferencia, Kaposvári Egyetem és a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Kaposvár, 2013. október 11.)

A budapesti, a kolozsvári és a fiemei kereskedelmi akadémia tanulójának elhelyezkedési esélyei a dualizmus kori munkaerőpiacon

(Minőség és Versenyképes Tudás, Neveléstudományi Konferencia, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Pedagógiai és Alkalmazott Didaktika Intézet, Cluj-Napoca, Románia 2013. április 19-21.)

Kereskedelmi szaktanárképzés Magyarországon a 19-20. század fordulóján

(Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia, Vzdelávacia, výskumná a metodická konferencia, International Research Institute, Komárno, Slovakia, 2013. január 7-8.)

Nők a kereskedelmi pályán a 19-20. század fordulóján

- (XII. Országos Neveléstudományi Konferencia, A munka és nevelés világa a tudományban. Budapest, 2012. november 8-10.)
- Két tanítási nyelvű kereskedelmi szakoktatás a két világháború közti Magyarországon
(XII. Országos Neveléstudományi Konferencia, A munka és nevelés világa a tudományban. Budapest, 2012. november 8-10.)
- Cultures meeting in Fiume (Rijeka), a multinational port
(Internationalization in education (18th – 20th centuries) International Standing Conference for the History of Education 34, Society for the History of Children and Youth & Disability History Association, 6. Session: International education of the Elite: between cosmopolitanism and national context, Geneva, Switzerland, 2012. június 27-30.)
- Szaktanárképzés a dualizmus kori Magyarországon
(XI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Közoktatás, pedagógusképzés, neveléstudomány – a múlt értékei és a jövő kihívásai. Budapest, 2011. november 3-5.)
- Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet sorsának alakulása a XIX-XX. század fordulóján
(Megújuló pedagógusszerepek és pedagógusképzés a Kárpát-medencében, Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, MTA PAB Pedagógiai Munkabizottságának rendezvénye, Pécs, 2011. december 6.)
- Középfokú iskolatípusok a dualizmus kori Magyarországon. A felső kereskedelmi iskolai érettségi értéke a dualizmus kori munkaerőpiacon
(Meghívott előadó: Tudományos Nap, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar és Tudományos Diákköri Tanács szervezésében, Kaposvár, 2011. május 2.)
- A fiumei közép- és felsőfokú kereskedelmi iskola tanulójának társadalmi összetétele a dualizmus időszakában
(Szimpózium előadás: Fiume a dualizmus kori magyar oktatástörténetben, X. Országos Neveléstudományi Konferencia, Új törekvések és lehetőségek a 21. századi neveléstudományban, Budapest, 2010. november 4-6.)
- Kereskedelmi leányiskolák a dualizmus kori Magyarországon
(Társadalmi nem és oktatás konferencia, Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola és az MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottságának szervezésében, Pécs, 2010. november 20.)
- A kereskedelmi akadémiák helye a dualizmus kori iskolai piacon
(IV. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia „Célok és módszerek a tudásalapú társadalom nevelési intézményeiben” Kaposvár, 2010. április 23.)
- Commercial Schools in Hungary in the Age of Dualism (1867-1918)
(III. International Conference for Theory and Practice in Education. Intercultural Communication, Multicultural Education. 27-29 MAY 2010, Session No. 18. History of Education, Békéscsaba, Hungary)
- Kereskedelmi akadémiák a dualizmus kori Magyarországon
(„Iskola a társadalmi térben és időben” nemzetközi konferencia, PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola és az MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottság szervezésében) Pécs, 2009. november 24.
- A felső kereskedelmi iskolák helye a dualizmus kori középiskolai piacon (The place of commercial high-schools in the secondary school system of dualism)
(Einladung Pädagogische Strömungen in der k.u.k. Monarchie Internationale Konferenz Aussenstelle Fürstenfeld, Österreich, 24. – 25. April 2009)
- Középfokú oktatás a XIX. századi Magyarországon. Felső kereskedelmi iskolák a középfokú oktatásban
(MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága, valamint a Képzés és Gyakorlat című folyóirat szerkesztőségének felolvasóülésén, Pécs, 2008. december 10.)